

**«Қарасу ауданы әкімдігінің мәдениет және
тілдерді дамыту бөлімінің Қарасу
орталықтандырылған кітапханалық жүйесі»
ММ**

Октябрь ауылдық модельді кітапханасы

Ұлтқа арналған ғұмыр

алаш қозғалысының қайраткері, жазушы, ақын,
драматург, журналист
Міржақып Дулатұлы – 140 жыл (1885-1935)
Библиографиялық құрал

Ресеева Зибатай Жапаровна

Өлкетанушы кітапханашы

Октябрь ауылы, 2025 жыл

Мазмұны

1. Құрастырушыдан.....	6-8
2. Өмірбаяны, қоғамдық қайраткерлік жұмысы.....	9-18
3. Міржақып Дулатұлының әдеби – ғылыми шығармашылығы.....	19-36
4. «Бақытсыз Жамал» - қазақтың тұңғыш романы.....	37-47
5. Міржақып Дулатұлының тағдырына әсер еткен әйелдер.....	48-55
6. Міржақып Дулатұлының өмірінен фото суреттері.....	56-59
7. Ол туралы: (қаламгерлер лебіздері).....	60-63
8. Қорытынды.....	64
9. Пайдаланылған әдебиеттер және интернет ресурстар.....	65-66

КБЖ 91.9:7

Ұ 43

Құрасты., компюут. терген: З. Ж. Ресеева

Жауапты ред: Ж. К. Момынгалиева

Құрастырушы: З. Ж. Ресеева

Шығарылымға жауапты: Ж. К. Момынгалиева

Мұқабаны безендірген: З. Ж. Ресеева

Редактор: Ж. К. Момынгалиева

Техникалық ред.: У. С. Бубенцова

Ұлтқа арналған ғұмыр [Мәтін] алаш қозғалысының қайраткері, жазушы, ақын, драматург, журналист Міржақып Дулатұлыныңтуғанына 140 жыл толуына арналған) : Библиографиялық құрал /«Қарасу ауданы әкімдігінің мәдениет және тілдерді дамыту бөлімінің Қарасу орталықтандырылған кітапханалық жүйесі» ММ Октябрь ауылдық модельді кітапханасы; [құраст.; З. Ж. Ресеева;

шығарылымға жауапты Ж. К. Момынгалиева; ред. Ж. К. Момынгалиева; Тех. ред. У. С. Бубенцова]. - Октябрьский: [б. б.], 2025. – 40.б.: сурет.–қазақ тілінде.

Октябрь ауылдық модельді кітапханасының өлкетанушы кітапханашысы З. Ж. Ресеева, алаш қозғалысының қайраткері, жазушы, ақын, драматург, журналист Міржақып Дулатұлы – 140 жыл толуына арнап библиографиялық құрал дайындады. Библиографиялық құралда Міржақып Дулатұлының өмірбаяны, қоғамдық қайраткерлік жұмысы және шығармашылығы жайында мағлұматтар берілген.

Құрастырушыдан

Тұлғасыз ұлт – тұлдыр ұлт. Өйткені тарихтағы ұлы сілкіністер – ұлы тебіреністен туады. Ал ұлы тебіреністер – ұлылардың ой толғанысы мен таным талқысынан күш алады. Қоғамдағы күйзелістер мен бұрқаныстар тұсында тұлғалардың ақыл – ойы, рухани қуат – қайраты, қайраткерлік қабілеті мен мінезі шешуші және шағымды міндет атқарады.

Қадым замандардан бергі табиғатпен тел өмір сүрген, барлық қасиетін: бітім-болмысын, ойлау қабілетін, салт-дәстүрін, әдетін, жан дүниесін, бас еркін рухын, жан сергектігін, елдік сезімін, адал рухын бойына сіңіріп келген казак ұлты да өзінің ел намысы мен тағдырын соларға сеніп тапсырды. Сол ұлы тұлғалардың бірі Міржақып Дулатұлы болатын.

Ол елінің рухын тәуелсіз ұлт дәрежесіне жеткізу жолына арман-мұратын, қайратын, талантын тағдыр талайына салған ірі тұлғалардың бірі болатын. Міржақып Дулатұлы «астан-кестен заманда» өмір сүрумен де Бостандық рухының қасиетті бейнелеріне айналды. Ол Рухани Тәуелсіздікті, Ұлт Азаттығын мұрат тұтты. Осындай ғұмырын ұлтына арнаған қазақтың аса көрнекті ағартушысы, қоғам қайраткері, ақын, жазушы, жалынды көсемсөз шебері, либералды – демократияшыл зиялылардың бірі Міржақып Дулатұлының туғанына 140 жыл толуына орай дайындаған Октябрь ауылдық модельді кітапханасының өлкетанушы кітапханашысы «Ұлтқа арналған ғұмыр» атты библиографиялық құрал ұсынады.

Қазақ жұртының рухани, мәдени, тарихи арнасына тікелей қатысы бар тарихта мәңгі қалатын тұлға, жерлесіміз бұрынғы Торғай

обылысы, Торғай үйезіне қарасты Сарықопа болысында (қазіргі Қостанай обылысы, Жангелдин ауданы, «Қызбел» ауылы) тумасы Міржақып Дулатұлының өмір жолы, артына қалдырған қазақ әдебиетінің алтын қорына қосылған шығармашылық мұрасы – ұлттық рухтың, еркіндікке деген ұмтылыстың символы болып мәңгі қала бермек.

Бұл құрал кітапханашыларға және әр жастағы көпшілік оқырман қауымға арналады

Міржақып Дулатұлының өмір жолы, шығармашылығымен танысу оқырмандарымызға патриоттық тәрбие беретіні сөзсіз. Оның әрбір жазған туындысы, әрбір істеген қадамы – ұлттық рухтың, азаттық идеясының көрінісі. Міржақыптың шығармалары арқылы біз сол дәуірдің ауыр тағдырын, қазақ халқының бастан кешкен қиындықтарын тереңірек түсінеміз.

**Өмірбаяны,
қоғамдық
қайраткерлік
жұмысы.**

Қарға
тамырлы қазақ
үшін, айбарлы
алты алаш үшін
жанын қиған асыл
арыстарымыздың

бірі – Міржақып Дулатұлы. Өз еркімен емес, темір шеңгелді жалмауыз жүйенің маңдайға тиген қатты соққысынан қалың ұйқыға кеткен қаймана халықтың есін жинап, еңсесін көтерту үшін шыбын жанын шүберекке түйіп, бозторғайдай шырылдаған, сол күрес жолында қоғам қайраткері болып қана қоймай, қазақ әдебиетінің дамуына өлшеусіз үлес қосып, ұрпағына баға жетпес асыл қазына қалдырып кеткен сегіз қырлы, бір сырлы

дарын бұрынғы Торғай облысының Жангелдин ауданындағы Қызбел атырабында 1885 жылы 25 қарашада дүниеге келген. Әкесі Дулат ескіше оқыған, өз дәулеті өзіне жетерлік шаруасы бар, қолы шебер адам болыпты. Көзі ашық, көкірегі ояу әке кіші баласы - Міржақыпты «оқысын, білсін» деп ауыл молдасына оқуға береді. Екі жылдан кейін ол ауылдық мектепте Мұқан Тоқтарбайұлы деген мұғалімнен орысша сабақ алады. Міржақып Дулатов өзі жазған өмірбаянында «1897жылы мен екі сыныптық орыс-қазақ училищесіне түстім, оны бітіргеннен кейін оқытушылар курсында оқып, ауыл мұғалімі деген мамандық алдым. Осымен менің оқу орындарынан білім алуым аяқталды. 1902 жылдан бастап ауылда мұғалімдік қызметімді атқара жүріп, бос уақытымды білімді жетілдіруге жұмсадым», - деп жазады.

Торғай топырағына білімнің ұрығын сеуіп кеткен Ыбырай Алтынсарин мектебі жас ұрпаққа бұл кезде игі ықпалын тигізді. Мұқан мұғалім де, Ахмет Байтұрсынұлы да, ағасы Асқар да Ыбырай Алтынсарин мектебінің түлектері еді. Міржақып өз бетінше ізденіп, орыс тілін жете меңгереді. Орыс жазушылары шығармаларымен танысады. Мұғалім болған 6 жыл ішінде оң мен солын танып, ұлт қамы үшін күресуге дайындалады. Ақындық талантын да осы жылдары таныта бастайды. Осы кезден бастап-ақ Жақанның бар ғұмыры халқымен тығыз байланысты болды.

Міржақып анасынан екі жасында, әкесінен он екі жасында айырылып, ағасы Асқардың қолында тәрбиеленеді. Асқар әкесі Дулаттың Міржақыптың оқып, білімді азамат болып, өсуін армандаған тілегіне сай, інісінің оқуын әрі жалғап, білім алуына ерекше көңіл бөледі. Ауылда туып, ауылда өскен, ауылда оқып, ауылда қызмет етіп,

«ауыл мұғалімі» атанған зерделі жас ауыл тұрғындарының ауыр тұрмысын, теңдігі жоқ аянышты хәлін көріп, түңіле түршігіп, тебірене толқиды.

Бұл кезең патша өкіметінің отаршылдықты қазақ даласында күрт күшейтіп, қалың елге тізесін қатты батырып тұрған шағы болатын. Бұл жағдай сол кездегі қазақтың көзі ашық, оқыған, зиялы азаматтарына қозғау салды. Наразылық туды. Күресудің жолдары қарастырылып жатты. Оның негізгі жолы ретінде оқуға, білім алуға ұмтылыс күшейді. Бірте-бірте халық саяси құбылысқа айналып, ел ішінде отаршыл саясатқа қарсы ұлт-азаттық идеялары туындады. Патшалық Ресей де бірінші буржуазиялық-демократиялық дүмпудің қарсаңында болатын.

Мектеп қабырғасында меңгерген ғылымы пәндерден алған білімін әрі қарай жалғастыру

керектігін ойластыратыны. Әсіресе көбірек әуестенетіні - әдебиет. Бос уақытында әдеби кітаптар оқуға тілін жаттықтырып, азды-көпті өлеңдер де шығара бастайды. Көбіне жазатыны - ел өмірінің ахуалы. Ана тілінде шығатын елдің қамын ойлайтын зиялы азаматтар сөзін көп оқиды. Сондайда көбірек көз тоқтататын екі есім бар. Бірі - Әлихан Бөкейхан деген кісі де, екіншісі - бүгінде жұрт аузында жиі айтылатын Ахмет Байтұрсынұлы.

Жас жігіт осындай екі ұлы тұлғаны бір көрсем деген ниетке беріле бастайды. Ақыры 1904 жылы, омбы қайдасың деп, солар тұрған қалаға қарай тартып отырады. Айтқандай-ақ өз дегеніне жетіп, іздегенін табады. Солардың жылы шырайын көріп, тығыз араласады. Әлихан өзінен кішіге «шырақ» деп сөйлейді екен, ал Ахмет ағасы мұны бір көргеннен-ақ, жақын тартып, «інішек» деп атап кетеді.

XX ғасырдың басындағы қазақ қоғамының өзекті мәселелерін күн тәртібіне шығарған және қазақ зиялыларының еркін пікір алаңына айналған. «Қазақ» газеті жарық көре бастағаннан бастап оның бас редакторы Ахмет Байтұрсынұлының орынбасары қызметінде Міржақып Дулатұлы болды.

Тарихшы Мәмбет Қойгелдиевтің пікірінше, сол кездері көпшілікке танымал болған «Қазақ» газетін Міржақып Дулатұлының қарымды қаламы, көксемсер сөзі, жалынды публицистикасынсыз елестету мүмкін емес. Ол еңбектерінде тарихшы Міржақып туралы: «Міржақып өте жылдам жазған және өте өткір тақырыпқа жазған. «Қазақ» газеті сондай сапада, сондай биіктіктен көрінуіне, меніңше, бірден-бір Міржақып Дулатұлына қарыздар. Жалпы Міржақып Дулатұлы – қазақ журналистикасын жаңа сапаға көтерген адам», - деген пікір айтыпты.

Міржақыптың тұңғыш өлеңдер жинағы 1909 жылы Қазан қаласында «Оян, қазақ!» деген атпен басылып шықты. Қазақ оқырмандары арасында бұл кітаптың әсері өте күшті болды. Бұл кітап жас авторға патша әкімдерінің тарапынан қуғын-сүргін ала келді, ол тергеу органдарының бақылауына алынды, артынша «Оян, қазақ!» кәмпескеленді.

Міржақып Қызылжарда сот кеңесінде тілмәштық қызмет атқарып, мұғалімдік қызметін де жалғастырады, қазақ балаларына орыс тілінен сабақ береді. Сол кезде одан біраз уақыт Мағжан да дәріс алады.

1910 жылы Қазандағы Каримовтар баспасынан «Бақытсыз Жамал» романы жарық көреді. Әр жерде шығатын қазақ басылымдарына, әсіресе «Айқап» журналына үзбей жазып тұрады. Ел тұрмысын өз көзімен көріп-білу ниетімен 1911

жылы қазақ ауылдарын аралап, Қызылжардан Семей облысына қарай сапарға шығады. Патша тыңшыларының қатты аңдуына алынған Дулатұлы мұнда полицияның қолына түседі де, бір жарым жыл қамауда отырады. 1912 жылы Орынборға келіп, осындағы аз ғана топ қазақ зиялылары ақыл қосып, ел санасын оята беру мақсатымен, баспасөз қызметін қолға алуды ұйғарды. А.Байтұрсынұлымен бірге қыр өлкесінің ағартушылық-демократиялық бағыттағы тұңғыш бейресми басылым – «Қазақ» газетінің негізін қалайды (1913–1918). Алаш басшыларымен бірге жаңа құрылыс жағына шығып, қалған өмірін түгелдей туған халқының мәдениетін көркейту мақсатына арнауды көздеген ол аз уақыт «Ақ жол» газетінің редакциясында, одан кейін Семей облысының сот органдарында қызмет атқарған. 1922 жылы ешбір себепсіз абақтыға жабылады. Бірақ бұл әділетсіздік ұзаққа созылмай, Семейден Орынборға жөнелтілген бойда қамаудан

босатылады. 1922–1926 жж. Орынбордағы Қазақтың халыққа білім беру институтында (КИНО) оқытушы болып істейді. Ұстаздық қызметке қайта оралғаннан кейінгі кезеңде екі бөлімнен тұратын «Есеп құралын» әзірлеп, Ташкент қаласында бастырып шығарады. «Балқия» атты төрт перделі пьеса жазды. 1924 жылы Орынборда екі жылдық «Қирағат кітабы» (хрестоматиялық оқулық), Қызылордада «Есеп құралының» жаңа басылымы жарық көрді. 1928 жылдың аяғында бір топ қазақ оқығандары қатарында тұтқынға алынды. 1930 жылы ОГПУ коллегиясының үкімі бойынша алғашында ату жазасына кесіліп, кейін бұл үкім 10 жыл абақты жазасымен алмастырылды. 1935 жылы қазанның 5-і күні Ақ теңіз – Балтық каналының бойындағы Сосновец стансасында, лагерьдің лазаретінде ауыр науқастан қайтыс болады. Дулатұлының «қылмысты» ісін жан-жақты тексере келіп, Қазақ КСР-нің прокуроры 1988 жылғы қазанның 27-сі

күні тиісінше наразылық білдірді де, Республика Жоғарғы Сотының коллегиясы сол жылғы қарашаның төртінде оның ардақты есімін біржола ақтады.

XX ғасырдың бас кезіндегі қазақ мәдениеті мен әдебиетінің ірі өкілі Міржақып шығармалары халқымен қайта қауышты. Оның атында көшелер, мектептер, туған жерінде мұражай бар, ескерткіш орнатылған.

Міржақып Дулатұлының әдеби – ғылыми шығармашылығы

Халқымыздың ұлы перзенті Міржақып Дулатовтың халқына қалдырған шығармашылық мұрасы ұшан – теңіз. Оның қазақ елі мен жері, тіршілігі мен тынысы, тарихы мен тілі, әдебиеті мен мәдениеті, әлеуметі мен этнографиясы, салты мен дәстүрі хақындағы сан – алан тақырыптағы еңбектері уақыт сынынан өткен сайын мән – мағыңызы арта түсер бағалы дүниелер.

Міржақып Дулатұлының поэзиясы мен прозасы – қазақ әдебиетінің алтын қорына қосылған асыл мұра. Оның өлеңдерінен елге деген сүйіспеншілік, жерге деген құрмет, болашаққа деген сенім айқын сезіледі.

Алаш арыстарының ортасында тұлғасы толық, тұрманы түгел, тұйғындай түлеп, алтын оттай жайнаған дауылпаз үнді өршіл ақын,

жалынды көсемсөзші, әмбебап білімпаз Міржақып Дулатов еді.

Көзіңді аш, оян, қазақ, көтер басты,

Өткізбей қараңғыда бекер жасты.

Ер кетті, дін нашарлап, хал хараб боп,

Қазағым, енді жату жарамасты -

деп ұрандатқан ақынның әрбір сөзі жүрекке жетіп, оқырманын бей-жай қалдырмайды. Патшаның отарлау саясаты, халықтың өнер-білімнен мақұрым қалуы, тұрмыс күйінің күйзелісі, тағы-тағы неше түрлі қасірет атаулы осы төрт жолға толық сыйғызылған. «Оян, Қазақ!» жинағының басты қасиеті — қуатты ұрандылығы.

XX ғасырдың алғашқы 10–15 жылы Міржақып Дулатұлының жазушылық қызметінің жемісті де өнімді кезі болды. 1913 жылы Орынборда оның «Азамат» жинағы шықты. Мұнда ақынның бұрынғы шығармаларындағы

күрескерлік рух нәзік лирикалық күйге, өткір, ащы сатира табиғаттың тамылжыған суретіне ауысады.

Сыртқы түр мен ішкі мазмұнның қауышып келетін лирикалық айшықтары тұтас лиро - эпикалық баяндауға ұласады. Шығарманың құндылығы — ой тұжырымдарының тереңдігінде, ақындық шеберліктің дара көрінуінде. Жинақтағы «Таза бұлақ», «Шағым», «Арманым», «Сырым», «Мұң», «Айырылу», «Жұт», «Аяңыздар жетімді» өлеңдері классикалық лириканың үлгілері деуге болады.

Міржақыптың ақыл тоқтатып, екі мүшел жасқа толғандағы берген жинағы «Терме» Орынборда 1915 жылы шықты. Мұнда газет, журнал беттерінде басылған өлеңдері жүйе-жүйемен берілген. Олардың көбінде ақындық шеберлік, ой тереңдігі айқын байқалады. Осы жинақтағы өлеңдердің көбі елмен сырласу сарынында болып

келеді. Одан біз ақынның ішкі әлемінің күрделілігін терең танимыз.

Міржақыптың ішкі сезімін, жан жарасын «Елім-ай» атты тамаша өлеңінен айырықша байқауға болады:

*Ем таба алмай дертіңе мен ертеден,
Сол бір қайғың өзегімді өртеген.
Тырып етпейсің бас көтеріп көрпеден,
Енсең неге түсті мұниша, елім-ай?
Өткен сағым, келер алдың бір мұнар,
Қызылшылсың қызарғанға тым құмар.
Сақтан деген сөзді жан жоқ шын ұғар.
Жемге шапқан, қармақ құрса, елім-ай!
Қандай едің, қара кейін қайрылып.
Қандай едің, тұрсың одан айрылып.
Мүгедек боп қос қанатың майрылып.
Өксіп жылап өгей ұлша, елім-ай!
Мұны құр бос өлең десең, өзің біл.*

Жұрт болмаймын өлем десең, өзің біл.

Не болса да көнем десең, өзің біл.

Босағада жүрген құлиша, елім-ай!

Түзелесің қашан, жұртым, оңалып?

Тіл алмасаң, кетпеймісің жоғалып?

Қайтер едің өткен дәурен оралып,

Жылы жүзбен мойнын бұрса, елім-ай!?

Дегенмен, ақиық ақын өз халқының жарқын болашағына, отарлық пен қорлықтан, қараңғылықтан құтылып, көкірек кере дем алып, бостандық самалына кеудесін тосатынына берік сенеді:

Сол күніңді көрсем — менің арманым,

Жоқтамас ем өзге тілек қалғанын.

Сұм жүрегім селк етпейді жалғанын,

Бұл мінезің бойда тұрса, елім-ай.

Міржақыптың шерге толы бұл арманынан өз халқына деген шексіз сүйіспеншілігін, азаматтық биік тұлғасын көреміз.

Міржақып Дулатұлы әнге, ойын-сауыққа, музыкаға жасынан құмар болған. Ол 1897 жылдың күзінде шағын домбыралық оркестрдің құрамында Ресей географиялық қоғамының этнографиялық бөлімінде, Петерборда өнер көрсеткен. Халық арасына кең тараған «Таза бұлақ», «Қанатталды», «Қайда едің?» сияқты әндері мен термелері оның композиторлық талантының жоғары екендігін танытқан.

Міржақыптың қазақ фольклорының жинау ісіне өз еңбектері арқылы үлес қосуы М.Дулатұлы фольклорды әдебиеттің бастау бұлағы, қайнар көзі деп санаған. Сондықтан қазақ фольклорының жиналу ісіне өз еңбектері арқылы үлес қосқан. Міржақып — қазақ фольклорын ғылыми тұрғыдан тұңғыш зерттеуші, атақты ғалым Шоқан

Уәлихановтың қызметін туған халқына таныстыру, насихаттау ісіне үлес қосқан қайраткер.

М. Дулатовтың қадір тұтқан фольклоршының бірі — Әбубәкір Диваев. Аса көрнекті ғалым, фольклоршы әрі этнограф Ә. Диваевтің қазаққа сіңірген қызметінің 25 жыл толуына орай Жақаң (Міржақып) «Қазақ» газетінде «Әбубәкір Ахметжанұлы Диваев» атты мақала жазады. Мақаланың басты мақсаты еңбегінің басым көпшілігін орыс тілінде жазған Ә. Диваевті қазақ тілді оқырманға таныстыру еді. Міржақыптың «енді біздің міндетіміз бұларды (Ә. Диваев жинаған фольклорлық мұраларды) жиып, өз тілімізде кітап етіп шығару» деген тілегі Алаш зиялыларының күшімен 1924 жылы жүзеге асады. 1923 жылы Түркістан Республикасы Ташкентте атақты фольклоршының ғылыми-қоғамдық қызметінің 40 жылдығын атап өтеді.

Келесі жылы, 1924 жылы, Ә. Диваев жинаған ауыз әдебиеті үлгілері жеке жинақ болып басылып шығады. Жинақ атауын қазақ оқығандары тойға тарту есебінде шығарғандықтан, «Тарту» деп атайды.

М. Дулатұлы – қазақ әдебиеттану ғылымында ахметтанудың да негізін қалаған адам. «Ахмет Байтұрсунов» сондай – ақ «Хазірет Сұлтан», «Хан Абылай», «Шоқан Шыңғысұлы Уәлихан», «Абай», «Исмағұлбек Гаспринский», «Диваев», «Нариманұлы Нариман», сияқты тарихи – ғылыми сипаттағы шежірелік, мәдени – тарихи деректер, мәліметтер мол қамтылған мұралары бар.

Дархан дарынның тағы бір қыры – тарихшылдығы. «Қазақтың тарихы» (Түрік баласы. Қазақ. 1913, № 2) мақаласы былай басталған:

«Тарих дейтін – бұрынғы өткен заманның жайынан сөйлеп тұратұғын, бұрынғы өткен кісілердің ісінен хабар беретұғын бір ғылым. Қазақтың көбі оны «Шежіре» деп атайды. Бұ заманның ғалымдары тарихты ең оңды мағлұм деп түсінеді. Тарих түзу жөнді үйретуші деп айтады... Келешек күннің қандай болашағын білуге тарих анық құрал болады» - деп бастап тарихқа қалай қарап нені, үйренуіміз керек? «Егер тарих оқысақ, пайдасы бар істің қандай екенін біліп, соны істемекшіміз. Зарарлы істен қашпақшымыз. Бұрынғының оңды ісінен үлгі алмақшымыз». Алаш ғылымы өз замандастарына бұл тікелей қатысты екенін де ескертуді жөн санайды. «Осы күнде істеп жүрген ісіміз, қылған жұмысымыз, мінез – құлқымыз, сөздің бәрі кейінгілерге тарих болып қалады... кейінгілер зибрат аларлық үлгі тастап кетіп, алғыс, рахмет алармыз ба? Жоқ далада лағып, жөнсіз кетіп, қарғыс, лағнет аламыз ба?» Бұл сөздер бізге

қатысты екені анық. Себебі: «Тарих – түзу жөн үйренуші. Тарих – түзушіліктің кітабы. Тарих - тіршілікте жолбасшы» - деп жалғастырады.

М.Дулатовтың қаламынан қазақтың тарихына қатысты «Қазақ-қырғыздың аты, тегі туралы», «Хан Абылай» сынды тарихи аңыздар жарық көрген.

Халық қызметкері Міржақып Дулатов:

«Заман талан тартысқа айналды. Қара күнің қайғырмай қамсыз жатқан қазақ болмаса, ұшқан құс, жүгірген аңның бәрі де тіршілік жабдығында. Жағаласпай, жармаспай ешкім қатарда орын бермейді. Басқалармен тізелесуге, тартысуға, жарысуға оқу – білім керек» - деп мөлдірете жазады. «Оқушыларға жәрдем» ойтолғағында .

«Жақсылыққа бастайтын жарық жұлдыз – оқу»,. "Қазаққа орысша, мұсылманша оқудың

екеуі де керек. Біріне артықшылық, біріне кемшілік беру қате» деген салмақты, ардақты пікірі дәуірнамалық мәселені айқын, толық түсінуге көмектеседі.

М.Дулатовтың «Тіл құралы» атты мақаласын ерекше атап өткен жөн. Осы зерттеуде ғалымның айтқан сөздері бүгін де өз күшін жойған емес:

«Қазақ тілі бай, таза, іргелі жұрт тілі деп бәріміз де айтамыз. Мұны іңкәр қылатынымыз жоқ. Бірақ құр бай, таза деумен ғана тіліміз өздігінен сақталып, әдебиетіміз өрбіп кете ала ма? Қай жұрттың тілі болса да туу басында біздікі секілді таза да, бай да болған. Бірақ олар көрші жұрттардың сөзі қосыла-қосыла, жүре бұзылған»

Алаш саясаткері Міржақып Дулатұлы Серия
«Филология». № 4(60)/2010 91

Алаш ғалымы осыған байланысты: «Бір жағы Бұхар, бір жағы Мекке, Мәдине, Стамбулдарда оқып қайтқандарымыз да бар. Солардың бәрі елге ноғайшылап, арабшылап, сартшылап қайтып жүр. Бұлардың сөйлеген сөзінде, жазған хатында шет жұрттардың тілі аңқып тұр. Бұлар елге келіп жас балаларды оқытады. Сөйтіп, шет тілдер елдегі жас балаларға жұғады. Жас балалар — келешектегі бір буын халық. Өзімізде жеткілікті оқытушы жоқтықтан, қазақ балаларын оқытып жүрген ноғай мұғалімдер аз ба? Бір ауыз арабша білмейтіндердің көбі осы күнге шейін хатының басына «һу алла алжари, алхат нәсф алмалакат...» тізіп қоймай ма? Бұрынғы қазақ арасына тарап жүрген қисса-хикаялардың бәрі ноғайша, арабша аралас тілмен жазылған» дейді. Сондықтан: «Орысша оқығандарымыздың көбі екі сөздің бәріне орысша қатынастыруды үйреніс қылып алған. Осыдан топшылауға болады, таза

деген қазақ тілі де күн бұрын сақталуына қам қылмасақ — бірте-бірте бұзылып кететіні.

Қазақ тілінің мұндай жолмен бұзылып кетуін көбіміз сезбей де қаламыз» — деп санайды Жақан (Міржақып).

Міржақып ақындық, жазушылық, журналистік қызметтерімен ғана шектеліп қалмаған. Оқу - ағарту ісінің дұрыс жүйеге, жолға түсуіне қызу атсалысқан ірі әдіскер- педагог, ғалым. Ол педагогика саласына да лайықты үлес қосқан. М. Дулатовтың 1921 жылы Ташкентте шыққан «Есеп құралы» қазіргі кездегі математикадан оқу кітаптарын құрастырушылар үшін теңдесі жоқ үлгі деуге болады. Осы кітаптың алғашқы нұсқасы 1914 жылы Орынборда басылған еді. Мұнда бастауыш кластағылардың ұғымына оралымды, көкейіне қонымды, күнделікті қазақ өмірінен алынған, қазақ психологиясына бесенеден танымал есептер, тапсырмалар мен жаттығулардың төрт амалды

(қосу, алу, көбейту, бөлу) зердеге тез тоқып алуға жәрдемдесетіні дау туғызбайды.

М. Дулатұлының «Қирағат кітабы» Орынборда 1923 жылы жарық көрген. Бұған дейін оқу құралы алғаш рет 1916 жылы басылып шыққан. Екі жыл оқылатын «Қирағат кітабы» бастауыш мектепке арналған. Жәдид жазуынан бүгінгі қазақ тіліне Уахаб Қыдырханұлы аударған. Әдіскер-педагогтың «Қирағат кітабы» өзінің құрылысы жағынан бастауыш сынып оқушыларына жеңіл, түсінікті тілде, табиғатпен байланысты әңгімелерден (жылдың төрт мезгілі, ол кездердегі жанжануарлар мен құстар өміріндегі ерекшеліктері, ел өмірі, тұрмыс тіршілігі т.б.) тұрады, яғни мұнда биология, экология, салт-дәстүрден хабар беру көзделген. Екінші бөлімде балаларды талаптылыққа, еңбек етуге, адамгершілікке баулитын ғибратты әңгімелер топтап берілген. Мысалы, «Оқымысты бала» деген әңгімеде қаладан оқып келген баланың

ауылға келген соң еріншектік жасап, тырнауыштың сабын басып қалғанда оны маңдайына соғып алып, «тырнауышты аяқ астына тастаған қандай ақымақ екен» деп ашулануын сықақ етеді. «Қонақ кәде» атты әңгімеде қазақтың әдет-ғұрпын сөз етсе, «Күлмеңіздер кәріге» деген әңгімеде әке тілін алмай өлмелі шал-кемпірді мазақтайтын әдепсіз балалардың қылығы айтылады. Аталған оқулықтар кейін бірнеше рет қайта басылып, білікті мамандар даярлауда үлкен көмек болады. 1925 жылы жарық көрген «Қазақ кітаптарының библиографиялық көрсеткіштері» атты екі бөлімнен тұратын кітабы және басқа да шығармалары нәзік эстетикалық талғаммен және асқан тереңдікпен ерекшеленеді.

Міржақып қазақ әдебиетіндегі данышпан Абай орнықтырған саяси және көркем аударма дәстүрін жалғастырып, байытты. Ленин мен Зиновьевтің еңбектерін, орыс, батыс, шығыс әдебиеттерінің жекелеген үлгілерін қазақ тіліне

аударды. Мысалы, «Азамат» өлеңдер жинағына Шиллер, Пушкин, Лермонтов, Шекспирдің «Ромео мен Джульеттасы», Гётенің «Жас Вертердің қайғы-қасіреттері» және Карамзиннің «Жарлы Лизасын» аударып басты. Сонымен бірге Жақан (Міржақып) көптеген түркі халықтарының тілдерінде жазды. Неміс тілін білді, ал француз тілін игеріп алды. Ол романстар шығарып, гитарада жақсы ойнады.

Бүгінде кемеңгер ақын, жазушы, журналист, ағартушы-педагог, Алаш қайраткері Міржақып Дулатұлының жарқын есімі қайта жаңғырып отыр. Оның мол мұрасы рухани қазынамыздың қорын байыта түсуде. Алаш ардақтысының ғылыми мұрасы — қазіргі тәуелсіз ғылымға қосылған сүбелі үлес.

Оның әдеби мұралары қазіргі ұрпаққа «Асылмұра» «Алаш мұрасы» серияларында жарық көріп отырған топталған өлеңдері, мысалы,

айтыс, баллада прозалық шығармалары және мақалалар, зертеулер. аудармалары жарық көрген.

Міржақып Дулатовтың әдеби-ғылыми шығармашылық еңбегі мейлінше кемел, байтақ, телегей. Сан алуан лағыл сырларымен, түйінді тұжырымдарымен, оюлы-ойлы оралымдарымен, рух, тіл, сезім, көңіл байлығымен өзгешеленеді. Ол "Оян, қазақ!" (Уфа, "Шарқ" баспасы, 1909; Орынбор "Уақыт" баспасы, 1911), "Бақытсыз Жамал" (Қазан, Каримовтар баспасы, 1910), "Азамат " (Орынбор, 1913), "Есен хараб - күру, күйреу.куралы" (Орынбор, 1914, 1922), "Терме" (Орынбор, 1915), "Қирағат кітабы" (Орынбор, 1916,1923), "Қазақ тілінде басылған кітаптардын көрсеткіштері" (Кызылорда, 1926-1927), "Қылмыстық істерді жүргізу заны" (Орынбор, 1924) дейтін сүбелі, сүйекті шығармаларды туындатты. Алаш ардақтысының буырқанған ойынан, ғұламалық зердесінен, даналық

кеудесінен толқындап туған көсемсөздері, әдеби-
коркем сындары, зерттемелері "Серке", "Қазақ",
"Бірлік туы", "Кедей сөзі", "Ақжол", "Ауыл тілі",
"Енбекші қазақ", "Ауыл"газеттері мен "Айқап" ,
"Қызыл Қазақстан " журналдарында жарық көрді.

**«Бақытсыз Жамал» - қазақтың тұңғыш
романы**

Қазақтан шыққан талапкер,

Бұл кітапты қарап көр.

Таратуға халыққа оқып,

Боласыздар себепкер.

Қазан, 1910.

Қазақ әдебиетінің тарихында тұңғыш рет роман деген жанрлық анықтама қойылып, жарияланған прозалық көлемді туынды — “Бақытсыз Жамал”. «Бақытсыз Жамалды» Міржақып Дулатұлының роман деп атауы әбден орынды. Бұл оқиғалы сюжетке құрылған, жанр талаптарына әбден сай келетін күрделі шығарма. Романның негізгі идеясы — әйел теңдігі. Онда малға сатылып, зорлықпен теңсіз некеге көндірілген Жамал атты жас қыздың сүйген жігітіне қосыла алмай зар шегіп, көп азап көріп,

ақырында қайғылы қазаға ұшырау тарихы суреттеледі.

Шығармаға арқау болған уақиғалар XX ғасыр басында қазақтың кез келген атырабында, кез келген ауылында, кез келген шаңырағында өтуге мүмкін, әркімге таныс, түсінікті, ортақ, етене сипаттары бар, жалпылық мәнді жәйттер. Автор өз тұсындағы әлеуметтік-қоғамдық өмірдің маңызды арналарын адам тағдыры, нақты әрекет, тартыс арқылы көрсетуді мақсат етіп, ой, идеяны ашық публицистикалық түрде емес, бейнелер, образдар арқылы, көркемдік тәсілдермен береді. Бір сөзбен айтқанда, жазушы таза прозалық шығарма, жанр шарттарын толық қанағаттандыратын туынды жасау талабын ерекше ескерген.

“Бақытсыз Жамал” романы туралы алғаш пікір айтқан Ахмет Байтұрсынов: “Қазақта бұрын

роман жоқ еді. Біздің арамызда қазақша бірінші роман жазып шығарған Міржақып Дулатов болды. Оның “Бақытсыз Жамал” деген романы 1910 жылы басылып жарыққа шықты”, - деді.

Негізгі сюжет желісі басты кейіпкер Жамал тағдырымен сабақтас өрбіп отырады. Шығарма оның туғанынан өлгеніне дейінгі аралықтағы негізгі белестерін қамтиды. Әкесі Сәрсенбайдың мойнына бұршақ салып, құдайдан жалбарынып сұрап алған баласы. Шешесі Шолпан әкесінің бір перзентке зар болып жүріп үйленген екінші әйелі. Қиын-қыстау кезеңде қызы үшін шырылдап отқа түсетін осы байғұс ана.

Заман өзгерістері қазақ ауылына да жаңалық әкелген. Соның бірі қолға молда ұстап, балаларға хат таныту, кітап оқыту. Осындай әрекетке кіріскен адамның бірі – Сәрсенбай. Алақанға салып еркелетіп, тіпті ұл балаша киіндіріп қойған

Жамал молдадан бес-ақ ай оқыса да, тез сауаттанып, кара тану үстіне, қисса-жырларды заулатып оқып, ауыл-аймақты аузына қаратады. “Сал-сал”, “Қыз Жібек”, “Зарқұм”, “Қисса уақиға Кербала”, “Біржан сал мен Сара қыздың айтысқаны”, “Ноғай мен қазақтың айтысқаны”, “Ақсұлу”, “Айман-Шолпан”, “Бозжігіт”, “Шәкір-Шәкірат”, Ақмолда, Нұржан, Әбубәкір өлеңдері – бұларды оқу, жаттап алу, жұрт алдында айтып беру арқылы Жамал өзінше бір әдемі, сұлулық, көркемдік мектебінен өтеді. Ата-ана, ауыл-аймақ, дәстүрлі салт-сана әсеріне қоса, кітаби тәрбие жаңа буынның өкілі болып жетіле бастайды. Өзі де жанынан өлең шығаратын дарынды бойжеткен болып көзге түседі, зеректігімен, ақыл-көркімен, шешендігімен ауызға ілінеді.

Сөйткен Жамалдың мойнына қыл тұзақтай болып, әкесі Сәрсенбаймен Байжан арасындағы құдалық келісімі оралсын. Бұрынғы жақсы күндер

көрген түстей ғайып болды. Қайғылы, азалы, мұңлы шақ. Сорлы анасы Шолпаннан өзге қол ұшын берер ешкім жоқ. Билік арманы ес ақылын билеп алған әкесі Сәрсенбайды тоқтатар күш жоқ сияқты. Сөйтіп, жұтып, запыран құсып, дерттеніп:

Мен қайран атам малға сатқанына,

Бір тазды жалпақ елден тапқанына.

Аты өшіп, тумай кеткір Жұман деген

Мал беріп мені өзімсіп жатқанына, -

деп көздің жасын көлдетіп жүргенінде, бір тойда жас, оқыған, сыпайы, сұлу жігіт Ғалимен танысады. Бұл көріністе жазушы өлең текстерін еркін пайдаланады. Дәстүрлі үлгідегі қыз бен жігіт айтысының формасын қолдана отырып, жастың сырын ақтарады. Әуелі сөз алған Ғали алыстан орағыта отырып, өзінің шетте өскенін

айта келіп, көпшілік өтінген соң, ұзақ толғауға ойысады.

Жақсы қыз баға жетпес бір гауһар тас,

Он алты, он жетіге жеткенде жас.

Жанаттың пісіп тұрған алмасындай,

Қол жетсе, қандай жігіт ләззат алмас, -

деп бастап қазақы ұғымдардағы сұлу қыздың портретін жасауға тізілген меруеттей отыз тіс, нұрлы жүз, жайнаған көз, қиылған қас, кәмшат бөрік, алтын шолпы, шәрбат, ғашықтық, ақ білек, ақ тамақ, тоты құс тәріздес сөз, ұғымдарды еркін қолданады.

Келесі кезекті алған Жамал:

Сөйле, тілім, шешіліп осындайда,

Құрбыларымен бір жерге қосылғанда.

Отырмассың үнемі төрде бүйтіп,

Еріксіз-ақ қоярсың тосылғанда, -

деп бірден өз жағдайынан хабар беруден бастап,
қолға түскен сандуғаштай торға түсетін, малға
сатылып, теңіне бара алмай, күң болатын қыз
тағдырын тебірене жыр етеді.

Осылай бір-бірімен той үстінде өлең арқылы
танысқан екі жас ғашық боп, тез тіл табысып,
араға көп уақыт салмай, алма-кезек хат жазысып:

Бір сенсің ғашық отын сөндіретін,

Кім бізді ықтиярсыз көндіретін.

Өлсек шұқыр бір болсын, шықсақ төбе,

Айырмалық болса да өлтіретін.

Бір алла жалғыз өзі болсын айғақ,

Тұралық уағданы бекем байлап,

Сен үшін бір басымды еттім құрбан,

Шынжырлап жіберсе де Сібірге айдап, -

деген Жамал сөздері келіскен тұжырымдай болады.

Сөйтіп, Жүніс, Нұрмаш екі досы көмек етіп, Ғали Жамалды алып қашып, қаладағы саудалас, ниеттес досы татар байы Фатихолланың үйін паналайды. Азды күнгі рахат, бақыт, ләззат дәмін татқан екі жастың қызықты ғұмыры ұзаққа созылмайды. Байжанның қоқан-лоққы, тепкі дүмпуі бұлардың жатқан ұясын шайқар болған соң, жылжып Ғалидың нағашыларын жағалайды. Аяқ астынан ауырған Ғали он үш күн төсек тартып, кенеттен дүние салды.

Жамалдың жалғыз қалуы, еріксіз Байжан босағасына барып, Жұманнан зорлық көруі, қайғылы махаббат уын ішуі – оны боранды түнде адасып өлуге заңды түрде алып барған себептер ретінде сенімді суреттеледі:

*Тоты құс едім бақшада,
Қарақұсқа жем еттің.
Хан қызындай басымды,
Бір жаманға тең еттің.
Ботасыз нардай боздатып,
Мінеки, мені еңіреттің.
Қаһарыңды жіберіп,
Тең құрбымнан кем еттің.
Мұндай зарлы қылғандай,
Мен бейшара не еттім?
Жыладым зарлап, Ғали жоқ,
Ісіне көндім құдіреттің. –*

деп зар жылайды

Алдында 100 жылқы, 200-300 қойы бар дөңгелек дәулет иесі Жамалдың әкесі – Сәрсенбай туысында жыртқыш, озбыр емес, негізгі жұмсақ,

момын адам, Жамалды бетінен қақпай өсіруі, тіпті еркек балаша киіндіріп тәрбиелеуі, Уфадан келген Ғазиз мұғалімнен жаңа жолмен оқытуы айналасына кеңдігі — оны жақсы жағынан сипаттайды.

Байлықтың буы Сәрсенбайдың басын айналдырып және қыздырманың тіліне еріп, шарға түсіп, билікке таласады, көп шығын рәсуа болады, 300 теңгесі босқа кетеді; бәрібір сайланбай қалады. Осыдан опық жеп, намысы күйген, жұрт көзінде жерленгендей күйге түскен Сәрсенбай қайтсе де, есе қайтармақ, қанша байлық шашса да, бәрібір тағы да шарға түспек. Осы сапарда өзіне тілектес іздейді, осы сапарда қандай құрбандыққа да бармақ. Сөйтіп, бұрын момын, жуас, қақсоқпен шаруасы жоқ қоңыртөбел жан енді билік үшін, дәреже үшін неге болса да белін буады және жаңа әрекетке де.

Жазушы Сәрсенбай санасындағы жаңа өзгерісті сенімді көрсетеді. Өзіне жақтас іздеген мансапқордың тапқаны болыстың құдасы – сөзінен де, ісінен де, жолынан да, қолынан да келетін, артына ерткен тобы бар – Байжан, соның қолдауымен билікке жетуді іш есеп қылады. Сондықтан Байжанның өзі таза ақылсыз Жұман деген баласына Жамалға құда түсуіне қарсы болмайды. Бәйбіше мақұлдайды, туған шеше Шолпан наразы. Бірақ Сәрсенбайдың келіскені – келіскен.

Жазушының «Бақытсыз Жамал» романы қазақ әдебиетіндегі тұңғыш романдардың бірі ретінде тарихта қалды. Бұл шығарма арқылы автор қазақ қыздарының ауыр тағдырын, әлеуметтік теңсіздікті, надандықты батыл сынға алды. Романның идеясы бүгінгі күнге дейін өз маңыздылығын жоғалтқан жоқ.

Міржақып Дулатұлының тағдырына әсер еткен әйелдер

Қазақ қызының тағдырын тұңғыш рет романға арқау еткен - Міржақып Дулатұлының азаматтық бейнесі жан-жақты зерттелді. «Бақытсыз Жамалды» терең психологиялық кейіпкер ретінде жұртшылыққа жеткізе алғаны өз алдына бөлек тақырып болса керек. Ал, әйел ғұмырына ерекше тоқталған жазушының өз айналасында қандай жандар болды? Аяулы ананың аялы алақаны, ыстық жүрегі, жан тілеуі әрине, тұлғаның өмірінен ешқашан тыс қалып көрген емес. Дегенмен, Алаш көсемдерінің бірінің өмірін айтқанда үнемі еске алына бермейтін, бірақ оның тұлға болып қалыптасуына ерекше ықпал еткен жандар туралы толығырақ тоқтала кеткенді жөн көрдік. Бұл ретте 8 наурыз халықаралық әйелдер мерекесі қарсаңында оның қызы Гүлнар Дулатованың естелігінен үзінді ұсынамыз.

«Міржақып Дулатовтың өз қолымен қысқа жазылған өмірбаяны жұртқа таныс болса да, оның әлі де көпшілікке беймәлім шағы аз емес», деп басталатын, қызы Гүлнардың «Ардақтап өтем әкемді» естелігі оқырман қауымға кеңінен таныс деп білеміз. Естелікте Ботакөз Асқарқызы берген мәліметтердегі мына жайттарға көпшілік назарын аударғымыз келеді.

Міржақыптың туған анасы жайында былай делінеді: «Дәмеш - Қараман еліндегі атақты байдың қызы. Ол ақылына көркі сай, ажарлы кісі еді. Жиын-тойларда домбыра тартып, ән салатын, айтыстарға да қатысып жүретін. Өңгімені де қиыстырып сөйлейтін, қолынан іс келетін шебер, үй шаруасына ұқыпты, берекелі, қонақжайлы, ел жұртқа жағымды, абысын-ажындарымен тату, мейірімді ана еді. Дәмеш шешелері Міржақыпты басқа балаларынан гөрі айрықша жақсы көріпті. Қаз тұрып, апыл-тапыл жүре бастағанда-ақ

арқасынан түсірмей, ауыл сыртында молдадан оқып жатқан шәкірттердің жанына барады екен. Баласы жығылып қалмасын деп, күншаш деген жұмсақ шөпті жіп тәрізді есіп, белінен байлап, өзі бір ұшынан ұстап, балалардың арасына қоя беріп, қызыға қарап тұратын болса керек. Олардың қағаз-қаламдарына жармасқан баласын көрген шешесі мәз болып: «Менің жаным да ер жетіп, оқымысты болады, көрген аян түсім бар, сол келеді» деп қуанады екен. Қуаныш ренішпен қатар жүреді демекші, Дәмеш аналарының өмірі ұзақ болмады, ұлы небары екі жасқа толғанда жетім қалды. Қаңтар айының қақаған аязы, күні-түні дамылсыз соққан ақ бораны марқұмды жерлеуге мүмкіндік бермепті. Қазаға көңіл айтуға келген кісілердің аяғы басылап, өліктің қасында отырған күзетшілердің көздері ілініп кеткенде, шешесінің қойнында жатып үйренген Міржақып өлген шешесінің қасына қисайып, ұйықтап қалыпты».

Әйелі қайтыс болған соң, Дулат әкесі «екінші рет үйленуіне тура келді, Жамантік деген кедейдің, он төрт жасар Манапия» деген қызын алады.

Міржақып Дулатұлының сауат ашып, тәрбиеленіп, білім алуына көп үлес қосқан осы естелікті жеткізуші Ботакөз апаның әкесі - Асқар. Бұл кісі де зайыбынан ерте айырылып, Зәуре деген қызға үйленеді: «Жұрт бізді есіркеп, балалардың жағдайы қалай болар екен, Зәуре тым жас, ана бола алар ма деген күдік те айтып жүрді. Бірақ Зәуре шешеміз ақылды кісі болып шықты. Бәрімізді өзі туған балаларындай әлпештеп, аялап өсірді, ешбір зәбір, жетімдік көрсетпеді. Ағайындар Зәуре десе, ішкен асын жерге қоятын, ризалықтарын білдіріп, атын елге жайған еді.

Өз әкем Асқар Дулатов ел ішінде беделі зор, жұрт сыйлайтын, оқыған кісі, ел басшысы, атқамінері болған. Әкеміз Торғай дуанының

судьясы, яғни биі болып жұмыс істейді. Дуанға жүрерде арнайы тігілген киім киетін, қос шынжырлы медалін (оны біз «знак» дейтінбіз) мойнына салатын, ұмытпай қызыл масатыға салынған мөрін алатын. Ауылдағы келіндері ол кісіні «Би-аға» деп атайтын. Әкемізді сот мәжілісіне жүргізерде, бәріміз әбігерге түсіп, киімдерін даярлайтынбыз. Әкем үйге оралған соң, қос шынжырлы «Знакты» әжем (Зәуре шешемді әже дейтінбіз) алып, жоғалмасын деп, өрілген шашына шолпы орнына тағатын. Кей мезгілде асыққанда, «знакты» тез шеше алмай сасатын, сонда әкем: «Осы би мен болмай-ақ, сен бола қойшы», - деп әзілдеп күлетін.

Ботакөз апа жеңешесі, яғни Міржақыптың жұбайы Ғайнижамалмен кездескенін былай есіне алады: «Зәуре әжем, мен және Бөпелеш жеңешем үшеуіміз Ізтілеудің үйіне келдік. Үйге кірсек, үйдің екі жағында түсірулі екі шымылдық. Екінші

шымылдың ішінде төсектің үстінде төрт жасар Гүлнар отыр. Бізге татаршалап, мамасының қазір келетінін айтты. Іле-шала жеңешем де келді. Иығына жамылған шапанын сыпырып тастап, абысындарына тізе бүгіп, иіліп сәлем етті де, құшақтасып амандасты. «Сен Ботакөз боларсың» деп бетімнен сүйді. Ал енді көрімдігімді өзіңе берейін деп, қалтасынан орамалын суырып, шетіне түйілген алтын сақинаны алып менің саусағыма кигізді. Ғайнижамал жеңешем ақ құба жүзді, күлімсіреп тұратын үлкен көздері ұшқын атқан сұлу кісі екен. Бізді көптен білетіндей, сөзге араласып, ашық-жарқын мінез танытып, жұртты өзіне тез үйіріп алды. Жеңешемді көрген сәтте-ақ ұнаттым, содан бастап өмір бойы айныған емеспін.

Осындай тәрбие көрген Ғайнижамал жеңгесінің кейін өзі де үйінде, яғни Міржақыптың шаңырағында жастарға осындай үлгі-өнеге

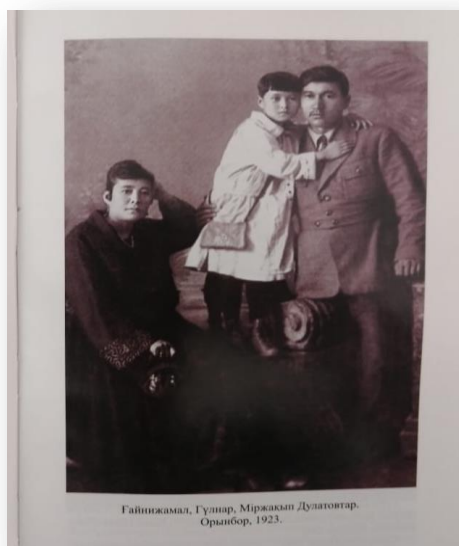
көрсетіп, қамқор бола білгенін көреміз: «Міржақып тәтем Мұхтардың (Әуезов) талантын жоғары бағалайтын, оны өзгелерден гөрі жақсы көретін, еркелетіп «қара Мұхтарым» дейтін. ...Жеңешем Әулиеатадан әкелген көк ала бұхары патсайыдан Мұхтарға арнап көрпе тіккізген. Біз мұны «Мұхтар көрпе» дейтінбіз. Ол басқаға жаппайтын.

Жеңешем келіншектердің үсті-басына қарады, қалаға лайықты киіндірді. Көпшіліктің арасында қысылап, қымтырылып, ұялуды тастатып, бойларына әдептілік қасиеттерді дарытты. Келешекте театр сахнасына шығуларын мақұлдап, өнерге даярлады. Сонымен қатар киім пішіп тігуді, үй шаруасын жүргізуді, түрлі тағамдар пісіруді, бала тәрбиелеу тәсілдерін үйретті. Онымен қоймай, оқып тез сауаттануға көмектесті», - деп еске алады Ботакөз Асқарқызы.

Байқағанымыздай, Міржақып Дулатұлының анасы, оның ардақты жеңгелері, жан жары Ғайнижамал да оның тілеуін тілейтін тілекшісі ғана емес, жан шауағын төккен қамқоршылары бола білген.

Алмас Мұқашұлы

**Міржақып
Дулатұлының
өмірінен фото –
суреттері**

Солдан оңға карай: Ахмет Байтұрсынов, Әлихан Бөкейханов, Міржақып Дулатов.

А. Байтұрсынұлы мен М. Дулатұлының Шәуешекке аттанарда достарымен түскен суреті.
Отырғандар (оңнан солға карай): Ахмет Байтұрсынов, Мұхамеджан (Мұқан) Жәкежанұлы, Көкпай Жанатайұлы, Тұрағұл Абайұлы, Жакабай Әтікұлы. Тұрғандар (оңнан солға карай): Жұбандық Балғынбайұлы, Міржақып Дулатұлы, Қажымұқан Мұнайтпасов, Сейдазым Қадірбайұлы, Елдес Омарұлы.
Семей, 1918.

Асқар Дулатұлы (Міржақыптың ағасы).
Қызылорда, 1925.

Міржақып Дулатов. “Еңбекші қазақ”
газетінің 1000 саны шыққанда түскен
суреті. Қызылорда, 1927.

Отырғандар (солдан оңға қарай): 1) Халел Ғаббасов, 2) Міржақып Дулатов, 3) Ахмет
Байтұрсынов, 4) Мұхтар Әуезов. Тұрғандар (солдан оңға қарай): Жүсіпбек Аймауытов,
Әлкей Марғұлан, Абдолла Байтасов. Қызылорда, 1926.

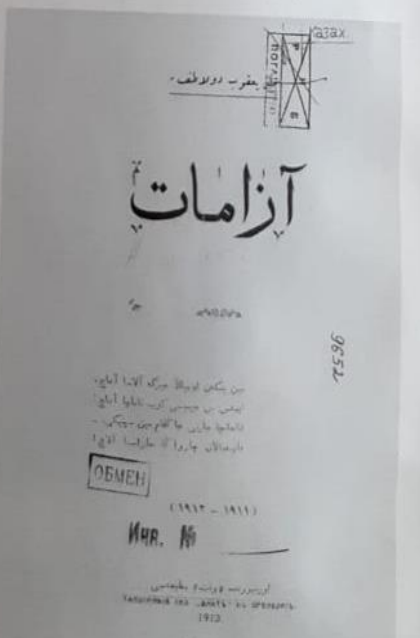

Ахмет Байтұрсынұлы, Әлихан Бөкейханов, Міржақып Дулатұлы.
Орынбор, 1913 жыл

“Оян, қазақ!” жинағының
мұқабасы. Уфа, 1909 жыл

“Азамат” жинағының мұқабасы.
Орынбор, 1913 жыл

Ол туралы:
(қаламгерлер лебіздері)
Міржақыпқа

Тарпаң басқан, түпке жеккен желісті ат,

Ұшқын шапқан шақпақ тастай асыл зат.

Ойпаң емес, шыңға шыққан көк шынар,

Жүрегіме түсірдің-ақ кетпес дат.

Тұлпардай тарпаң тұяқ Міржақыбым,

Жер астын жарып шыққан бір зақылым.

Оятып қазағыңды ұйқыдағы,

Ертерек қаққан еді ол тақымын.

Білген-ді алысы мен ол жақынын,

Үйретіп бағып еді елге ақылын.

Қапыда құрық түсіп кете барды,

Майданда белдесе алмай бұл батырым.

Туған жан жеті түнде жұлдыз бардан,

Дүбірі жер сілкінткен ол бір тарлан.

Желқазық шаңыраққа сырық, бақан,

Мерт болды құлап түсіп терең жардан.

Ішінде ағалардың кетті-ау арман,

Құм болып жігер-қайрат оттай жанған.

Отырмыз міне бүгін бармақ тістеп,

Жерді іздеп есіл ерлер қаны тамған.

Жайық Бектұров,

Жазушы

«Міржақып Дулатовтың таудан үлкен, тастай берік қайырлы, кемел істері, ірілікті, ізгілікті, көсемдікті танытатын мұзжарғыш пікірлері мемлекеттік тұрғыдан ойлаудан туындайды. Сондықтан да оның ой – пікір жүйесі мемлекеттің ең басты, ең негізгі құрамдас бөліктері» 1) территорияға, 2) ұлттық тілге, 3) ұлт тәуелсіздігіне, 4) дінге, 5) қорғаныс қабілетіне қатысты.

Жинақтап айтқанда, ұлт руханияты тарихында Міржақып Дулатов құбылысы айрықша аталуға, шексіз құрметке лайық. Ол – ақын, прозаишы, драмашы, тарихшы, әдебиет пен театр сыншысы, көсемсөзші, журналист,

*мәдениеттанушы, ағартушы, әлеуметтанушы
ретінде ой – парасат кеңістігінде жарқын
жұлдыздай жарқырай түспекші»*

Серік Негимов,

*Л. Н. Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университетінің профессоры,
филология ғылымдарының докторы.*

*«Алаш қозғалысының көрнекті
қайраткері, қоғам қайраткері, халқына мәңгілік
мұра қалдырған көркемсөз шебері, ақын, жазушы
Міржақып Дулатовтың жалын мен қайратқа
толы бейнесі ұрпақтан ұрпаққа үлгі болмақ.
Маған:*

«Арғы атам ер түрік,

Біз қазақ еліміз.

Ат мінсек ерленіп,

Дуылдап шабамыз.

Лап десек, ерленіп,

*Лапылдап жанамыз!...»деп Жахаңның
өлеңімен жігерленіп ұрандатып бара жатқан
келешектің жастары көз алдыма келеді».*

*Жұмат ӘНЕСҰЛЫ ,
журналист, жазушы.*

Қорытынды

Міржақып Дулатұлының өмірбаяны, қоғамдық қайраткерлік жұмысы, шығармашылығымен танысу оқырмандарымызға патриоттық тәрбие беретіні сөзсіз. Оның әрбір жазған туындысы, әрбір істеген қадамы – ұлттық рухтың, азаттық идеясының көрінісі. Міржақыптың шығармалары арқылы біз сол дәуірдің ауыр тағдырын, қазақ халқының бастан кешкен қиындықтарын тереңірек түсінеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер және интернет ресурстар

- 1. Дулатова Г.М. Алаштың сөнбес жұлдыздары: Естелік – эссе /Гүлнар Дулатова. . — Алматы: Мектеп, 2012. . —392 б., сур.**
- 2. Дулатова Г.М. Шындық шырағы: Естелік – эссе /Гүлнар Дулатова. . — Алматы: Мектеп, 2013. . —408 б., сур.**
- 3. Дулатов М. Шығармалары: Өлеңдер, қара сөздер, көсемсөз. — Алматы: Жазушы, 1991. — 384 б.**
- 4. Дулатов Міржақып. Шығармалары (Өлең жырлар, әңгімелер, пьеса, көсем – сөздер мен сын – зерттеу мақалалары). – Алматы: «Ана тілі» баспасы, 2010. 400 бет**
- 5. Ісімақова А. Алаш әдебиеттануы. — Алматы: Қазақ энциклопедиясы», 2017. — 480 бет.**
- 1. <https://adebiportal.kz/kz/authors/view/705>**

2. https://adebiportal.kz/kz/news/view/qysqasa-mazmun-baqytsyz-zamal-romany_21453
3. <https://rep.ksu.kz/bitstream/handle/data/7881/%D0%A4%D0%B8%D0%BB-2010-4-81-92.pdf?sequence=1>
4. https://kaz.inform.kz/news/mirzhakyp-dulatulynyn-tagdyryna-aser-etken-ayelder_a2878803/
5. <https://abai.kz/post/41259>

Біздің мекен – жай:

Парковая көшесі,4

Жұмыс кестесі:

09.00 – 19.00

Телефон: 8(714-48) 91-5–34

Электрондық пошта: biblioteka.o@mail.ru